

“ΑΙΕΝ ΑΡΙΣΤΕΥΕΙΝ
ΚΑΙ ΥΠΕΙΡΟΧΟΝ ΕΜΜΕΝΑΙ ΑΛΛΩΝ,”

Ἄφιερῶται εἰς τὸν ποιητὴν

ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΔΡΟΣΙΝΗΝ

Ὁ παράγγελμα τοῦτο τοῦ Πηλέως πρὸς τὸν Ἀχιλλέα εἶνε τὸ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τὸ ἐθνόσημον τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν δυνάμεως καὶ τοῦ μεγαλείου. Διατὶ ἐξεπλάγησαν ὑπὸ φόβου καταληφθέντες οἱ ὑπερήφανοι στρατηγοὶ τοῦ Ἑρξου, ὅτι ἤκουσαν ὅτι, αὐτῶν προσεγγιζόντων μετὰ πελωρίων καὶ κολοσσαίων κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων, τοῦναντίον οἱ Ἕλληνες ἠγωνίζοντο παρὰ τὸν Ἄλφειὸν περὶ στεφάνου ἐκ κλάδου ἐλαίας; Ἐξεπλάγησαν οἱ Πέρσαι ὄχι διότι οἱ Ἕλληνες ἐτέλουν ἀγῶνας, ὄχι διότι εἶχον τὴν δέουσαν σχολὴν πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ διότι ἠγωνίζοντο μετὰ τόσης σπουδῆς περὶ εὐτελοῦς στεφάνου. Ἐπτοήθησαν, διότι κατέλαβεν αὐτοὺς ἡ προαίσθησις, ὅτι ἐκεῖνοι ἐξετίμων κατὰ καινοφανῆ ὄλωσ καὶ νέον τρόπον τὸν βίον, ἡ προαίσθησις ὅτι ἐμελλον νὰ πολεμήσουν πρὸς ἔθνος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέζητει τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀποστολῆν εἰς τὴν εὐάρεστον καὶ σχολαίαν κτῆσιν, οὐδ' εἰς τὴν ἥσυχον καὶ ἡδυπαθῆ ἀπόλαυσιν, ἀλλ' εἰς τὴν πάλην καὶ εἰς τὴν σπουδὴν, εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν καὶ τὴν ἀμιλλαν. Ἐπτοήθησαν, διότι ἐμελλον ν' ἀνταγωνισθοῦν ὄχι πρὸς κοινούς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πρὸς ἥρωας. Ἄλλ' ὄχι μόνον εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὄχι μόνον εἰς τὰ στενὰ ὄρια τοῦ σταδίου ἤγον οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀγῶνας

αὐτῶν, ἀλλ' ὁλόκληρος αὐτῶν ὁ βίος, τοιοῦτος οἶος πρόκειται ἡμῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἦτο μέγας ἀγών.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων πῖντοιαί φυλαὶ ἀνταγωνίζονται πρὸς ἀλλήλας, ἔθνη ἐπεγείρονται ἐναντίον ἔθνῶν καὶ ἀμοιβαίως ἀπωθοῦνται. Ἄλλὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι τούτοις πρόκειται πάντοτε περὶ ὠρισμένης τινὸς κτήσεως, ἧς ἐπιτευχθείσης, ὁ βίος αὐτῶν ἐπανέρχεται εἰς τὴν πρώτην τροχίαν, ἅμα τῇ ἐπιτεύξει τοῦ σκοποῦ παύει καὶ ἡ σπουδή, τῶν δὲ φυλῶν ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρ ἔξαφανίζεται.

Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται, ἅμα ἀντεπεξεληθουσῶν τῶν φυλῶν πρὸς ἀλλήλας, ὑφίσταται καὶ ἀκμάζει ἐν τῇ ἀλληλεπιδράσει τούτων καὶ ἅμα τῇ λήξει ταύτης τελευτᾷ καὶ ἐκείνη.

Βεβαίως δὲν παρέρχονται ἅπασαι συγχρόνως αἱ φυλαὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ κατὰ μικρόν. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ἀπασχολοῦν τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν αἱ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πελάγους ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας φυλαὶ, αἵτινες πρῶται συναισθανθεῖσαι ἀκμαίας τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰσέρχονται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀμίλλης καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἵνα ἐκπληρώσουν τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Ἄλλὰ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες μαθόντες παρὰ τῶν παλαιότερων ἔθνῶν τὴν τέχνην τῆς ναυτιλίας ἀποπλέουν πάραυτα πρὸς δυσμὰς ἵνα ἀφοῦ ἐξεγείρουν τοῦ ληθαργου τὰς ἐκεῖ ἀδελφὰς φυλάς, προσκαλέσουν καὶ αὐτὰς εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καὶ αὐτοὶ πρῶτοι εἶνε οἱ δίδοντες· διότι μετακομίζουν τὴν γραφὴν καὶ τὰ σταθμὰ, εἰσάγουν τὴν λατρείαν νέων θεῶν, διδάσκουν τὴν ἴδρυσιν νέων πόλεων καὶ πολιτειῶν. Ἄλλ' ὅσον περισσότερα μαθάνουν αἱ μεσόγειοι φυλαὶ, τόσον μᾶλλον ἐνισχύονται, καὶ ἡ μία φυλὴ μετὰ τὴν ἄλλην ἐξεγείρονται. Ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται τῶν ὀρέων καὶ πλησιάζουν πρὸς τὴν θάλασσαν, τόσον ἀποβαίνουν ὀνομαστότεροι καὶ ἐπιφανέστεροι. Τώρα ἐξωθοῦν τοὺς μὴ ὁμοφύλους, ἰδρῶν πόλεις, τὰ ἀγαϊκάς, αἰολικάς καὶ δωρικάς, καὶ καταβάλλουν τὰ πρῶτα θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡδη ὄχι μόνον τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρος

αὐτῶν καθαρῶς διατυποῦνται, ὅπως τὰ τῶν Λωριέων καὶ τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ὁμοφύλους πόλεις ἀρχίζει πλέον ὁ ἀνταγωνισμός, ἰδίως εἰς τὰς ἰωνικάς, αἵτινες μόνον διὰ τῆς ποιικιλιάτης ἀναπτύξεως ἐκπληροῦν τοὺς πόθους καὶ τὸν προορισμὸν των, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶνε παρὰ ἡ ἐναρμόνιος ἀνάπτυξις ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον τῶν σωματικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν.

Ἄν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ρήθωμεν τὰ βλέμματα ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον δύναται τις ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ διαμετρήσῃ, βλέπομεν δώδεκα πόλεις πλησίον ἀλλήλων, ἐκάστη τῶν ὁποίων αὐτὴ μόνη εἶνε μικρὸς κόσμος. Οὐδέποτε τόσον μικρὸς χῶρος παρέσχε τοσαύτην ὕλην εἰς τὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀνεπτύχθη τόση δραστηκότης καὶ ἐνέργεια διὰ τοῦ ζῆση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκάστη πόλις σπεύδει πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῆς: Ἄλλη μὲν ἐξ αὐτῶν ἐστραμμένη πρὸς τὰ μεσόγεια σπουδάζει πῶς νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ μόνη ὅλον τὸ μεσόγειον ἐμπόριον, πῶς νὰ ἐκμεταλλεῖται τὰς πλουσίας παραποταμίους πεδιάδας καὶ πῶς νὰ συνδέσῃ τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Αἱ δὲ ἄλλαι πόλεις ἐστραμμέναι πρὸς τὴν θάλασσαν ἀμιλλῶνται τίς πρώτη νὰ διαπλευσῇ ἀγνώστους θαλάσσας, ν' ἀνακαλύψῃ νέας γῶρας καὶ ἔθνη καὶ ν' ἀνεύρῃ νέους θησαυροὺς τῆς γῆς Ἡ Μίλητος διεισδύει εἰς τὰς πύλας τοῦ Πόντου. Ἐξάγει ἐκ τῆς ἀρχαίας ὁμίχλης καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν κόσμον τὰς ἀπεράντους σιτοφόρους πεδιάδας τῆς Σκυθίας, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν φανερώνει εἰς τοὺς ὀφθαλοὺς τῶν ἐκπληκτῶν ἀνθρώπων τὰ θαύματα τῆς παρανειλείου γῶρας.

Τὰς μακρινὰς γῶρας τῆς Δύσεως ἀνακαλύπτουν οἱ θαρραλέοι καὶ ριψοκίνδυνοι θαλασσοπόροι τῆς Σάμου καὶ τῆς Φωκαίας, οἵτινες ἦσαν οὐ μόνον ἀνδρείοι πολεμισταί, ἀλλὰ καὶ δεξιότατοι ἔμποροι καὶ τολμηρότατοι ναῦται. Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν σχέσεων ἰδρῶνον τοὺς διαποντίους σταθμούς των, οἱ ὁποῖοι ἀπέβησαν μὲν ἀνηρόταται πόλεις, ἐγένοντο δὲ μετ' οὐ πολὺ τὰ φυτώρια τοῦ

ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τόσον παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Ταναΐδος, ὅσον καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ροδανοῦ καὶ τοῦ Ἰβηρος.

Ἡ Μίλητος ἦτο ἡ βασιλισσα τῶν θαλασσῶν, ἡ ἑλληνικὴ Τύρος, τὸ ἔμπορεῖον καὶ ἡ ἀγορὰ τοῦ κόσμου. Τότε αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἦσαν δευτερεύουσαι πόλεις ὡς πρὸς τὴν Μίλητον. Ὀλόκληρος μάλιστα ἡ κυρίως Ἑλλάς ὑπελείπετο τότε κατὰ πολὺ τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἀποικιῶν κατὰ τὸν πλοῦτον, τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν κοσμοσοφίαν.

*
* *

Ἀλλὰ φεῦ! Εἰς ταύτην τὴν τεραστίαν ἐπίδοσιν καὶ προαγωγὴν ἐνεφώλευεν ὁ σάραξ τῆς παρακμῆς· διότι αἱ πλούσιαι καὶ εὐποροὶ ἐκεῖναι πόλεις δὲν διέμειναν πισταὶ μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ βάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου: Ἡ ἄμιλλα ἀπεμαράνθη, ἡ δραστηριότης καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀπεναρκόθησαν μὲ τὴν ἀνετον ἀπόλαυσιν καὶ τρυφίην. Τὴν πρόφην ζωὴν, θαλαρὰν ζωὴν, διεδέχθη νάρκη νεκρικὴ. Φοβερόν πάθημα, ἀλλὰ διδακτικώτατον μάθημα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἡ λάμψις τῆς ὥραιας καὶ ἀνθηρᾶς Ἰωνίας ἀπεσβέσθη, καὶ δι' ὀλόκληρον μάλιστα τὴν φυλὴν ἡ ἱστορία ἤθελε κλείσῃ τὰς σελίδας αὐτῆς, εἰ μὴ ἀνελάμβανον τὴν συνέχισιν καὶ ἀναγέννησιν αὐτῆς αἱ Ἀθῆναι.

Ἐπὶ τοῦ πενιχροῦ καὶ πετρῶδους τῆς Ἀττικῆς ἐδάφους διειρηθήη ἀκμαία καὶ ὑγιαίνουσα ἡ Ἰωνικὴ δύναμις ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς διαδοχῆς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνέσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ εὐτυχεστάτου συνδυασμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς θεραπείας τῶν τεχνῶν.

Ἡ ἄμιλλα, ἣς ὑπαρχούσης ζῆ καὶ ἀκμαίει καὶ κρατύνεται ὁ ἑλληνισμὸς, ἐγένετο μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνταγωνισμὸς δύο πόλεων, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν Σπάρτῃ διειρηθήη ἀκραιφνῆς ὁ χαρακτήρ τῆς Δωρικῆς φυλῆς. Ἡ Σπάρτη ἦτο ἡ κεφαλὴ μὲν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς, ὅτε ἤρξατο ἡ παρακμὴ τῆς Ἰωνίας, πολὺ δὲ ἀνθηροτέρα τῶν Ἀθηνῶν. Ἄλλ' ὁ γενναῖος, ἵνα ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ, πρὸς οὐδὲν λογί-

ζεται τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἣν ἔχει νὰ διαδράμῃ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ· μόνον συντείνων καταβάλλει περισσοτέρας δυνάμεις. Μετ' οὗ πολὺ ἡ Σπάρτη ὑστέρησεν εἰς τὴν σταδιοδρομίαν ἐκείνην καὶ ἐγίνετο τόσον ραθυμοτέρα καὶ μελλητικωτέρα, ὅσον ἐλευθερώτερον ἀναπτυσσόμεναι αἱ Ἀθηναίαι προέτρεχον μὲ ταχὺ βῆμα τῆς Δωρικῆς μητροπόλεως. Ὅτε μάλιστα ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἠπείλει τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας αὐτὴν νὰ περισυναγάγῃ ἐν σπουδῇ ἀπάσας τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐλαχίστας, αἱ Ἀθηναίαι, ἂν καὶ εὐρίσκοντο εἰς δυσχερεστάτας περιστάσεις, ἐπέδειξαν ἀπίστευτον δραστηριότητα καὶ καρτερίαν καὶ οὕτω ἔτυχον τῶν ἀριστείων καὶ τοῦ στεφάνου τῆς δόξης. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀληθέστατα εἶνε ὅσα ὁ Κορίνθιος ρήτωρ λέγει ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ κατηγορίᾳ τῶν Ἀθηναίων.

«Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι, λέγει, εἶνε νεωτερισταὶ καὶ προσέτι ταχεῖς εἰς τὸ νὰ ἐφεύρουν νέα σχέδια καὶ δι' ἔργου νὰ ἐκτελέσουν ὅ τι ἀποφασίσουν· σεῖς δὲ εἶσθε ἱκανοὶ νὰ διασφύζετε τὰ ὑπάρχοντα καὶ μηδὲν νὰ ἐπινοεῖτε, οὔτε καὶ νὰ ἐκτελεῖτε ἔργα τὰ ἀναγκαῖα. Πρὸς τούτοις δὲ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εἶνε παρὰ δυνάμιν τολμηροὶ καὶ παρὰ τὸν ὄρθον λόγον ριψοκίνδυνοι, καὶ ἐν καιρῷ τῶν κινδύνων εὐέλπιδες· ὁ δὲ ὑμέτερος τρόπος εἶνε νὰ πράττετε κατώτερα τῆς δυνάμεώς σας καὶ νὰ μὴ ἔχετε πεποιθήσιν μηδὲ εἰς τοὺς βεβαίους ὑπολογισμοὺς τῆς ὀρθοφροσύνης, καὶ νὰ νομίζετε ὅτι οὐδέποτε θὰ ἀπαλλαγῆτε τῶν κινδύνων. Πρὸς τούτοις δὲ εἶνε ἄσκητοι, παραβαλλόμενοι πρὸς ὑμᾶς, οὔτινες εἶσθε βραδεῖς, καὶ φίλοι τῶν ἀποδημιῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς ὑμᾶς, οὔτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μένετε ἐν τῇ πατρίδι... Καὶ ἂν μὲν δὲν δυνηθῶν νὰ ἐκτελέσουν ὅσα διενοήθησαν, νομίζουν ἐκεῖνοι ὅτι ἔχουν στερηθῆ ἰδικὰ τῶν κτήματα, ὅσα δὲ ἐπελθόντες ἀποκτήσουν, νομίζουν ὅτι ταῦτα εἶνε ὀλίγα, παραβαλλόμενα πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ πράξουν, ἐὰν δὲ ἀκόμη ἐν τῇ ἀποπειρᾷ μιᾶς πράξεως ἀποτύχουν, ἀναπληροῦν τὴν ἔλλειψιν διὰ νέων ἐλπίδων· διότι μόνον αὐτοὶ μόλις ἐλπίσουν καὶ εὐθὺς ἔχουν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤλπισαν, διότι ταχέως ἐπιχειροῦν ὅσα ἀποφασίσουν. Καὶ ἐνῶ ταῦτα

πάντα μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ κινδύνων, δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτῶν ἐπιδιώκουν, ἐλάχιστα ἀπολαύουν τῶν ὑπαρχόντων, διότι πάντοτε ἔχουν ν' ἀποκτήσουν νέον τι, καὶ διότι οὐδὲν ἄλλο θεωροῦν ὡς εὐδαιμονίαν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράξαι, ὡς δυστυχίαν δὲ λογίζονται μᾶλλον τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. Ὡστε εἰάν τις τὸ πᾶν δι' ὀλίγων λέξεων ἤθελεν εἶπῃ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ φύσεως εἶνε προσωρισμένοι διὰ τὰ μὴ ἔχουν μήτε αὐτοὶ ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ν' ἀφίνουν ἡσύχους, ὀρθῶς ἤθελεν εἶπῃ». Ταῦτα λέγει ὁ Κορινθῖος ρήτωρ παρὰ Θουκυδίδη (ἐν βιβ. I, κεφ. 70).

Μόνοι αἱ Ἀθῆναι ἀντελήφθησαν κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἦν καὶ τελειότατα ἐπραγματοποίησαν. Ὅτι δὲ ἦτο διὰ τὸν ἐν Ὀλυμπίοις νικητὴν ἢ ᾧδὴ τοῦ ὑψηγορωτάτου τῶν ποιητῶν, τοῦ Πινδάρου, τοῦτο εἶνε διὰ τὰς Ἀθῆνας ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ἐν ᾧ καθαγιάζων ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ τοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ, πρὸς τιμὴν μὲν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, θαυμασμόν δὲ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, παριστᾷ διὰ ζωηρᾶς καὶ λαμπρᾶς εἰκόνας τὴν ἀνθηρὰν καὶ ὑψηλὴν περιωπὴν, εἰς ἣν ἀνῆλθον αἱ Ἀθῆναι καὶ διὰ τῆς προστασίας μὲν τῶν θεῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τοῦ ζωηροῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἀμίλλης τῶν πολιτῶν. Ὁ ἐπιτάφιος οὗτος λόγος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς εἶνε τὸ λαμπρότατον καὶ αἰώνιον μνημεῖον ὄχι μόνον τῶν ἐν πολέμῳ πεσότων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀθηναίων. Καιρίως τετρωμένοι καὶ ὅλον αἰμοβαφεῖς ἐξῆλθον αἱ Ἀθῆναι ἐκ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐμφυλίου πολέμου, τῆς δυσμενεστάτης καὶ αἱματηροτάτης ἐκείνης πάλης, ἣτις τὰς μὲν ἔθνικὰς δυνάμεις κατέτριψε, προπαρασκευάσε δὲ καὶ προδιηκούλυνεν ἐμμέσως τὸν ξενικὸν ζυγόν. Ἄλλ' ὅσάκις μετέπειτα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἐπ' ὀλίγον ἀνέλαβον, ἄρχονται ἐκ νέου ἀμιλλώμεναι καὶ ἀνταγωνιζόμεναι καὶ πρὸς τὴν Σπάρτην μὲν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑτέραν νέαν ἀντίπαλον, τὰς Θήβας, αἵτινες ἐκπροσωποῦν τὴν ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ πρῶτον μὲν ὑπολειφθεῖσαν νῦν δ' ἐξισωθεῖσαν φυλὴν τῶν Αἰολέων, διὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ ἀπαραμίλλου ἀνδρὸς, τοῦ Ἐπα-

μεινώνδου. Ἐπὶ τέλος δὲ αἱ Ἀθηναὶ καὶ πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἀποπειρῶνται ν' ἀποδείξουν ὅτι δικαίως ἐθεωροῦντο ἡ πρώτη πόλις τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὐτῶν ἀπόπειραι εἶνε καὶ αἱ τελευταῖαι πνοαὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

*
* *

Ἐχουν ἄδικον οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐλάχιστα ἔπραξαν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀναφέροντες πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτῶν τὴν ταχεῖαν παρακμὴν καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτῶν διαμάχας καὶ ραδιουργίας, καὶ ἐπὶ τέλος ἀπολήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνίκανοι πρὸς λύσιν πολιτικῶν ζητημάτων.

Ἡ ἰσχυροτάτη ἀνταπόδειξις εἶνε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν παρ' ἑαυτοῖς πάντα τὰ εἶδη τῶν πολιτευμάτων, διετύπωσαν τὰ ποικιλώτατα αὐτῶν σχήματα καὶ συγχρόνως ἐθεμελίωσαν καὶ κατέλιπον κανόνα τοῦ πολιτεύεσθαι, ἰσχύοντα καὶ σήμερον ἀκόμη. Ἔθνος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία τελευτᾷ, ὅπου καὶ τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν εἶνε βεβαίως ἄμοιρον πολιτικῆς. Ἄλλ' ὅσον καλύτερον ἐννόουν αἱ εὐγενέσταται πόλεις τῆς ἀρχαιότητος, ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀναπτύξει ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, τόσον ταχύτερον ἀναπτυσσόμεναι κατηναλίσκοντο καὶ κατετρίβοντο αἱ δυνάμεις αὐταὶ καὶ ἦτο βραχυτέρα ἡ ζωὴ ἐκείνων τῶν πόλεων. Δυστυχῶς δὲ κατὰ τὸν γενικὸν νόμον τῆς ἀσθενείας καὶ ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ἀμίλλα ἐκείνη τῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας ἐγένετο ἀφορμὴ αἱματηρῶν καὶ ὀλεθρίων πολέμων τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τῶν Ἀθηναίων ἡ φιλοδοξία, ὅσον εὐγενῆς καὶ ἂν ἦτο ἀρχικῶς, ἐξετράπη εἰς ἰδιοτελεστάτην φιλαρχίαν καὶ ἀρχολιπαρίαν, καὶ τοιουτοτρόπως ἡ ὑπὸ τῆς ἀμίλλης ἐναυσθεῖσα φλόξ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐγένετο μαλερὸν πῦρ, ὅπερ ἐν τῷ φλογμῷ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπεμάρανε προῶρος τὸ ἄνθος καὶ τὴν ἀκμὴν τῶν πόλεων.

Πολὺ ἀκραφνεστέρα καὶ εὐεργετικωτέρα ἀπέβη ἡ ἀμίλλα

ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις. Διότι ἐνῶ εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτῶν συστήματα — ὅσον διδακτικὴ καὶ ἂν εἶνε διὰ πάντας τοὺς χρόνους ἢ θεωρία καὶ ἐξέτασις αὐτῶν — δὲν δύναται ν' ἀποδοθῆ κῦρος ὑπερβαῖνον τὸν κύκλον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας, ἐν τῇ τέχνῃ ὅμως καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ μετὰ παρέλευσιν τόσων αἰώνων, ἀπέμειναν μέχρι τῆς σήμερον οἱ μοναδικοὶ νομοθέται. Τὴν δὲ παγκόσμιον σημασίαν αὐτῶν καὶ αὐθεντίαν ὀφείλουσιν εἰς ἐκείνην τὴν ἔμφυτον τάσιν καὶ ὁρμὴν, ἣτις οὐδέποτε ἄφινεν αὐτοὺς νὰ κοιμῶνται ἡσύχως, πρὶν ἢ κατορθώσων ν' ἀναπτύξουν μὲν πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐντείνουν δ' αὐτὰς διὰ τῶν θελητήρων τῆς ἀμίλλης μέχρι τῆς τελείας αὐτῶν διαμορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως.

Ὀλόκληρος ἡ ποίησις τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ἀμίλλης προήχθη εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τὰ μέγαρά τῶν ἡγεμόνων, εἰς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων, πρὸ τῶν ναῶν τῶν θεῶν, εἰς τὰς πληθούσας ἀγορὰς ἀντηγωνίζοντο καὶ ἡμιλλῶντο οἱ ραιφδοί. Διὰ τῶν ἀγῶνων τούτων ἡ ἐπικὴ τέχνη ἔφθασεν εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς τελειότητος. Διὰ τῆς ἀμίλλης ἀναπτυσσομένη ἡ τέχνη, οἷονεὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ συνηθροισμένου λαοῦ, ἔμεινε καὶ κατὰ τὴν τελειότητα αὐτῆς ὅλως ἐθνικὴ καὶ ἐνῶ ἄρ' ἐνὸς ἀπέφηνε τὴν ἐξ ὠρισμένων τύπων καὶ κανόνων στερεοτυπίαν οὕτως εἰπεῖν καὶ στασιμότητα, ἄρ' ἑτέρου δὲν παρεξέτρεπετο ἄλλιν εἰς περισσοτεχνίαν καὶ ἀφιλοκαλίαν, ἀλλ' ἠκολούθει τὰς ἕξεις καὶ διαθέσεις τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ κατ' αὐτὰς ἔμορφουτο. Καὶ ἐνῶ πρὸς τὸ φλέγμα τῶν γεωργικῶν Αἰολέων συνῆδε τὸ διδακτικὸν ἔπος, αἱ πλέον θεομαὶ καὶ πρὸς ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ στρατείας ὀργῶσαι καὶ σφριγῶσαι φυλαὶ ἔδιδον τὸ βραβεῖόν τῆς νίκης ὄχι πλέον εἰς τὸν Ἡσίοδον, ἀλλ' εἰς τὸν τυφλὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας.

Διὰ τῆς ἀμίλλης τῶν φυλῶν ἔμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ, συνετάχθησαν δὲ καὶ καθιερώθησαν αἱ ἐθνικαὶ μελωδίαὶ τῆς λυρικῆς τέχνης. Ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν συγκαλουμένων τῶν ἀρίστων ἀοιδῶν ἐλάμβανε τὸ

ἐπαθλον ὅστις ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου ναοῦ ἐξύμνει σεμνοπρεπέστατα τὴν μεγάλην Ἄρτεμιν τῆς Ἐφέσου.

Ἄλλὰ κυρίως ἀνεπτύχθη ἡ ἀμίλλα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ τελειοτάτῳ τεχνικῷ εἶδει, τῷ δράματι. Εἶνε δύσκολον σήμερον νὰ συλλάβωμεν ἔστω καὶ ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς βιαίας καὶ δυνατῆς αἰσθήσεως, ἣν παρῆγε τὸ νέον τοῦτο εἶδος τῆς ποιήσεως, τὸ ὁποῖον ἐν αὐστηροτάτῃ εὐρυθμία καὶ ἐνότῃτη συνήνου τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν μετὰ τοῦ βάθους τοῦ λυρικοῦ αἰσθημάτων. Πότε ἄλλοτε εἶδεν ὁ κόσμος μεγαλοπρεπέστερον θέαμα τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀμίλλης τῶν πολιτῶν, εἰ μὴ ὅτε πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ἦγοντο οἱ ἐορτάσιμοι ἐκεῖνοι καὶ σεμνοπρεπεῖς χοροί, τοὺς ὁποίους ἰδίᾳ δαπάνῃ παρεσκεύαζον καὶ ἐξήσκουν οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἀθηνῶν πολῖται, ἀντιπροσωπεύοντες ἕκαστος τὴν οἰκείαν φυλὴν; Τὸ θέατρον ἦτο κομψὸν καὶ μεγαλοπρεπές. Εἰς τὴν διακόσμησιν αὐτοῦ συνέτρεχον ἐξ ἀμίλλης ἀδελφικῆς μετὰ τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμειων πᾶσαι αἱ καλαὶ τέχναι, καὶ αἱ λογοποιϊκαὶ καὶ αἱ εἰκαστικά. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὑπεδέχετο τοὺς πολίτας καὶ ξένους εἰς τὰς ρυθμικὰς καὶ μαρμαρίνας αὐτῆς στοὰς καὶ ἐπεκόσμηε τὴν σκηνὴν τῇ βοηθειᾷ τῆς ζωγραφικῆς καὶ πλαστικῆς, ἡ ὄρχηστικὴ διέταττε τοὺς χορούς, ἡ μουσικὴ ἐξωγοῖνε τὰ χορικά μέλη. Ἄλλὰ πάντα ταῦτα, οἷον ἐξ ἀμίλλης, ἐξυπηρέτουν καὶ ἐθεράπευον τὴν βασιλίδα τῶν τεχνῶν τὴν ποίησιν, ἣτις ψυχὴ οὕσα τοῦ ὅλου συνείχεεν αὐτὸ ὡς τοιοῦτον καὶ συνεκράτει τὰ μέρη αὐτοῦ ἀδιασπᾶστος.

Ἐν τοιοῦτῳ θεάτρῳ πολυπληθεῖς ἄστοι καὶ ξένοι ἐθεῶντο μὲ ἱερὰν σιγὴν καὶ εὐφημίαν ἀνελισσομένας ἐνώπιόν των τὰς περιπετείας ἀρχαίας δυναστείας καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ αἰξόντος ἐνδιαφέροντος ἤκουον παρ' ἠθοποιοῦ, δεινῶς ὑποδουμένου τὴν ψυχὴν τῶν ἡρώων καὶ ἀναπαριστῶντος τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν, ἤκουον πῶς π.χ. ἡ δικαιοσύνη ἐπιλανθανομένη ἐπὶ πολὺν χρόνον τοῦ κακούργου αἴφνης πλήττει αὐτόν, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς ὄντα τῆς ἀλαζονείας καὶ εὐτυχίας, πῶς πανταχοῦ ὑπερισχούον αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι τῶν εὐτελῶν καὶ χαμερπῶν αἰσθημάτων καὶ παθῶν, πῶς ὁ ἄγραφος ἠθικὸς νόμος ἐπι-

κρατεῖ τοῦ γραπτοῦ μὲν ἄλλ' ἀδίκου νόμου, καὶ ἐν γένει πῶς αἱ ἀνώτεροι ἠθικαὶ ἀρχαὶ νικοῦν τὰς κατωτέρας καὶ ταπεινότερας. Ἐντεῦθεν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγησώμεν, διατι οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς ἐκ τῶν μαχῶν ἐπανερχομένους δαφνοστεφεῖς καὶ νικηφόρους στρατηγούς οὐδεμίαν ἄλλην μεγαλυτέραν τιμὴν εἶχον ν' ἀποδώσουν παρὰ τὸ ἐπίζηλον ἀξίωμα τοῦ ἀγωνοδίκου.

Πᾶσαι αἱ τέχναι τῶν Ἑλλήνων ἀνεπτύχθησαν διὰ τῆς ἀμέσου ἐκτιμήσεως τοῦ ἔθνους. Ὁ ἱστοριογράφος ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἀνεγίνωσκε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ὃ ρήτωρ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἢ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀπήγγελλε τοὺς ὑπὸ φιλοπατρίας ἐμπνεομένους αὐτοῦ λόγους. Οἱ ἀριστοτέχναι τῆς πλαστικῆς τέχνης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἠμιλλῶντο περὶ τὴν παράστασιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὀλόκληρον τὸ ἔθνος πανταχοῦ, ἐν τοιαύτῃ συνηθείᾳ παιδευόμενον ἐνδιεφέρετο ὑπὲρ τῆς τέχνης, διότι πάντες ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας δι' ἐνθέου καὶ αὐτενεργοῦ ἐνδιαφέροντος ἐμάνθανον νὰ ἐκτιμοῦν τὸ καλὸν καὶ ν' ἀπολαύουν αὐτοῦ. Τοιουτοτρόπως ἡ τέχνη, ἰδίως δὲ τὸ θέατρον ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἑλλησι σχολεῖον τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὑψίστην τῆς λέξεως σημασίαν.

Ἄν καὶ ἀνεπτύχθησαν ὅμως διὰ τῆς ἀμίλλης καὶ προήχθησαν αἱ ποικίλαι τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, δὲν ἀφῆκαν αὐτὴν ἐλευθέραν οὐδὲ παρενόησαν τὴν φυσικὴν οὕτως εἰπεῖν ιδιότητα τῆς ἀμίλλης, καθ' ἣν ἄγει οὐχὶ σπανίως πρὸς τὸ κακόν, ἀλλ' ἐχαλιναγώγησαν τὴν ἀγρίαν αὐτῆς ὀρμὴν καὶ ἐξηνγένισαν αὐτὴν ὑποτάξαντες καὶ ὑπαγαγόντες ταύτην εἰς τὴν θρησκείαν, ἣ ὁποία παρ' ἐκείνοις φαίνεται ἐλάχιστα κατάλληλος πρὸς ἐξέγερσιν τῆς ἀμίλλης. Διότι ἡ θρησκεία, ἔχουσα τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸ αἰσθημα τῆς ἀδυναμίας, ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπέναντι τῆς θεότητος καὶ, ἀντὶ νὰ παροτρύνῃ αὐτὸν εἰς αὐθαιρέτους καὶ οἰκαιοθελεῖς ἐνεργείας καὶ εἰς τὴν πρόσκτησιν καὶ εὗρεσιν νέων γνώσεων καὶ ἰδεῶν, ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ διατηρῇ τὰ παρὰ τῶν πατέρων παραδεδομένα καὶ πιστῶς νὰ ἐμμένῃ εἰς αὐτά. Τὸ ἔθνος προσέρχεται πρὸς τοὺς θεοὺς ὄχι μόνον ἐν ταῖς δυστυχίαις,

ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῶν εὐτυχιῶν. Παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἢ εἰς τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις εὐφροσύνη δὲν συνίστατο εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, ὅπως παρ' ἄλλοις, ἀλλ' εἰς ἀνωτέραν τινὰ ἡδονήν, τῆς ὁποίας ἀπέλαυον διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἀμιλλωμένων νέων. Ὅπως προσέφερον εἰς τοὺς θεοὺς τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν καὶ τὰ ἀμαιοτάτα τῶν ζώων, τοιουτοτρόπως ἐνόμιζον καθῆκον αὐτῶν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιδείξουν εἰς τοὺς θεοὺς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἀκμῇ, ὑγείᾳ καὶ δυνάμει τοὺς νέους, οἵτινες πάλιν ὄφειλον νὰ ἀποδείξουν ἐν εὐφροσύνῃ καὶ χαρίεντι ἀνταγωνισμῷ καὶ ἀμίλλῃ, ὅτι δὲν παρημέλησαν ν' ἀναπτύξουν καὶ διαπλάσουν τὰ παρὰ τῶν θεῶν δοθέντα αὐτοῖς πλούσια χαρίσματα. Διότι πᾶν ὅτι καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν πρὸς ἀγῶνα καὶ ἀμίλλαν ὀφείλεται εἰς τοὺς θεοὺς, ἢ ἐλαστικότης τῶν μυῶν, τὸ πρὸς τὸν δρόμον ἀντέχον καὶ καρτεροῦν στήθος, ἢ ἁρμονία τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ἢ φωνὴ τῶν ἀδόντων, ὁ ἔμμουσος καὶ ἔνθους λόγος. Καὶ ὄχι μόνον ταῦτα ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα, αἱ δόξαι καὶ αἱ τιμαί, εἰς τὴν θεότητα κατὰ δίκαιον λόγον ἀνήκουν. Οἱ τρίποδες λοιπὸν ἀνατίθενται εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, ὁ δὲ κομίζων οἴκαδε τὸ χρυσοῦν ἔπαθλον τῆς νίκης, τὸ ὁποῖον διὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγῶνων εἶχεν ἀποκτήσῃ, ἐθεωρεῖτο ἱερόσυλος, καὶ ὄχι μόνον δικαστικῶς ἐτιμωρεῖτο, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικῶς ἀφωρίζετο. Οὕτω λοιπὸν οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τρόπον τινὰ εὐχαριστήριοι θυσίαι πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν. Ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες ὡς ἄριστα παρέστησαν τὴν ἀντίθεσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους, οἱ Δωριεῖς, οὗτοι πρῶτοι κατάρθωσαν ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ τῆς ἀμίλλης καὶ πᾶσαν ἰδιοτελείας καὶ κέρδους ὑλικοῦ· διότι οὗτοι πρῶτοι κατήργησαν τοὺς χρηματίας ἀγῶνας καὶ τὰ πολύτιμα βραβεῖα, ἵνα μηδεὶς, μηδ' ἐλαχίστου κέρδους ἕνεκα, κατέρχεται εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐκ φύλλων στέφανος, ὁ κλάδος δάφνης, ἢ ἕρεᾶ ταινία οὐδεμίαν ἄλλην ἀξίαν εἶχον εἰμὴ καθ' ὅσον ἦσαν σύμβολα τῆς νίκης, τὰ ὁποῖα ἢ ὑπὸ τῶν θεῶν αὐτῶν ἀπε-

νέμοντο, ὡς ἢ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Τιμολέοντος πεσοῦσα ταινία ἀπὸ τῆς σκέπης τοῦ ναοῦ, ἢ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν. Ὁ δὲ λαμβάνων τὸν στέφανον ἐθεωρεῖτο ἱερός καὶ προστατευόμενος τοῦ θεοῦ.

*
* *
*

Οὕτω λοιπὸν οἱ Ἕλληνες διὰ σκοπίμων θεσμῶν καὶ διατάξεων προήγαγον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑψίστην περιωπὴν τῆς εὐδαιμονίας τὴν δὲ ἄμιλλαν ἐφήρμοσαν τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἐξησφάλισαν ταύτην κατὰ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς τῆς ὕλης, καὶ δὲν ἀφῆκαν αὐτὴν νὰ παρεκτραπῆ εἰς φιλοδοξίαν, ἀλλ' ἐχαλίνωσαν τὰς ἀγρίας ὀρμὰς της, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποτάξαντες αὐτὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀρχὴν καὶ δύναμιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Βεβαίως καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν ὑπῆρχεν ἡ ἄμιλλα, ἀλλὰ συνήθως ἄμιλλα περὶ κέρδους ὕλικου, περὶ τιμῆς καὶ ἐπιρροῆς ἢ περὶ ματαίας ἀπολαύσεως, ἐνῶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄμιλλα διεγείρουσα τὰς ψυχὰς ἀνέπτυσσε πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐγένετο ἀληθὴς πηγὴ εὐδαιμονίας.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

